

УКРАЇНСЬКА ДЕРЕВ'ЯНА САКРАЛЬНА АРХІТЕКТУРА В ГРАФІЧНИХ ФОНДАХ ЛЬВІВСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ імені В. СТЕФАНИКА

Дарія Фільварків

молодший науковий співробітник відділу наукових досліджень творів образотворчого мистецтва Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів ЛННБ України ім. В. Стефаника

У контексті вивчення національної культурної спадщини проаналізовано архітектуру українських дерев'яних церков та дзвіниць на матеріалах, які зберігаються у графічних фондах Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, через призму їх історичної та мистецької вартості.

Ключові слова: українська сакральна архітектура, дерев'яна церква, дзвіниця, гравюра.

In the context of the national cultural heritage study analyses of the materials are kept in the graphical funds of the Lviv national scientific library of Ukraine named V. Stefanyk, in the light of their historical and artistic values.

Keywords: ukrainian sacral architecture, wooden church bell tower, engraving.

В контексте изучения национального культурного наследия проанализирована архитектура украинских деревянных церквей и колоколен на материалах, хранящихся в фондах Львовской национальной научной библиотеки Украины имени В. Стефаника, в свете их исторической и художественной ценности.

Ключевые слова: украинская сакральная архитектура, деревянная церковь, колокольня, гравюра.

Найдавнішим і найпоширенішим типом поселення в усіх регіонах України було село. В його системі, крім житлової забудови, розміщувалися громадські споруди, серед яких домінувала церква — головний осередок духовності народу. Народні майстри, виховані на гармонійній цілісності природного оточення, прагнули до органічного злиття ландшафту й архітектурних форм. Оскільки церква відігравала величезну роль у житті людей і в системі поселення, будівничі приділяли велике значення не тільки її архітектурі, а й розміщенню, використовуючи естетичні властивості рельєфу та

природні особливості краю. Церкву будували серед житлової забудови або поза її межами, у природному середовищі, але обов'язково враховували візуальні зв'язки з поселенням та особливості її сприйняття. Збудована, як правило, на підвищенні, церква ставала композиційним акцентом сільської традиційної забудови, що значною мірою зумовлювало архітектурний вигляд поселень.

Українська дерев'яна сакральна архітектура з'явилася на світовій арені в XI ст. Впродовж віків вона була комплексним втіленням культури нашого народу, його духу. Архітектурні форми в усі часи і в усіх народів задавалися властивостями матеріалів, з яких вони зводились, особливостями довколишніх ландшафтів, функціональним призначенням будівель, а також традицією. Форми дерев'яних українських сакральних споруд постійно змінювалися і набували щораз більшої досконалості. У цій сфері наш народ проявив свій талант найбільшою мірою.

Дерево — доступний і поширений будівельний матеріал, тому колись дерев'яне будівництво, зокрема й сакральне, було найпоширенішим. Дещо схожими були й окремі архітектурні форми. Але внаслідок технічного прогресу або певних політико-релігійних обставин інші народи втратили це мистецтво, так і не встигнувши його оцінити і вивчити. Ця обставина, а також заворожуюча краса і гармонія українських дерев'яних церков стали причиною великого інтересу іноземців до нашої дерев'яної сакральної спадщини. Українські, російські, польські, німецькі, угорські, чеські та інші дослідники високо цінували дерев'яну сакральну творчість наших будівничих, хоча по-різному трактували її генезу.

Дерев'яне, зокрема церковне, будівництво вивчало чимало дослідників. У роботі вони стикалися з проблемами, головною з яких була відсутність матеріалів. Бракувало архітектурних креслень: планів, розрізів, деталей, а також обмірних креслень. Дерев'яна архітектура є, на жаль, недовговічною. З плином часу, під дією кліматичних і стихійних впливів, воєнних дій, політики атеїзму та інших чинників дерев'яні церкви руйнувалися. Багато цінних зразків українського дерев'яного церковного зодчества залишилося лише в рисунках і на фотографіях.

Дерев'яну сакральну спадщину України, починаючи з XVIII ст., вивчали австрійські (V. Myskovsky, K. A. Romsdorfer), польські

(Е. Л. Solecki, W. Dzeduszycki, J. Kurek), чеські (J. Millautz), російські (А. С. Уваров) та інші дослідники. Багато з них вважали українську дерев'яну архітектуру самотньою, несхожою на архітектуру інших народів, підкреслювали стильову єдність церковного будівництва на всій території України, а також на наших етнічних землях, тобто на землях, де проживали українці, і які входили до складу інших держав (Польщі, Словаччини, Румунії).

Були й такі вчені, які вбачали зв'язок української церковної архітектури з дерев'яним будівництвом Норвегії, Сирії, Візантії, Польщі, Росії і вважали, що час зародження українського дерев'яного церковного зодчества сягає лише XVI ст. і що на дерев'яну сакральну архітектуру українців впливали європейські стилі мурованої архітектури. Отже, існували розбіжності в поглядах на походження і впливи на українську архітектуру. Теорії базувалися на неточних джерелах, тому не могли бути переконливими. Про це наголошував відомий український дослідник архітектор Володимир Січинський у книзі «Дзвіниці і церкви Галицької України XVI–XIX ст.» [5]. Діяльність В. Січинського в галузі вивчення української дерев'яної сакральної архітектури була дуже продуктивною. Автор виконав зображення й обміри низки церков з метою їх порівняння і визначення типів, а згодом зробив їх огляд. Докладний аналіз тих чи інших матеріалів дає можливість класифікувати й узагальнити описані зразки, що є головним завданням цієї роботи.

Якщо в кінці XIX — на початку XX ст. було висунуто найбільше гіпотез щодо генези українського сакрального будівництва, то в 20-ті роки XX ст. на основі попередніх праць, їх аналізу, досліджень існуючих пам'яток, а також у результаті вивчення архівних, музейних і бібліотечних фондів було створено підґрунтя для майбутніх фундаментальних досліджень. Важливим внеском у цю справу була праця мистецтвознавця й археолога Данила Михайловича Щербаківського «Українські дерев'яні церкви. Короткий огляд розробки питання» [11]. Автор вважав, що основа християнського будівництва закладена ще в княжі часи незалежно від зовнішніх чинників, хоча не заперечував впливу заходу на архітектуру лемківської церкви. Про це свідчать барокові завершення лемківських дерев'яних церков кінця XVIII–XIX ст.

На початку ХХ ст. сформувався погляд, що українське дерев'яне сакральне будівництво є місцевим етнокультурним явищем, яке виникло під впливом географічно-кліматичного, етнопсихологічного, соціального, зовнішньокультурного та інших чинників. Власне тут слід шукати джерела його походження. Українське дерев'яне сакральне будівництво, яке сягає часів раннього християнства, бере свій початок ще в язичництві, коли мистецтво на теренах України в багатьох своїх проявах було вже розвинутим. На основі попередніх досліджень і внаслідок докладного аналізу з'явилася ґрунтовна праця Михайла Драгана «Українські деревляні церкви. Генеза і розвій форм» [1]. Автор доводить, що складовими художнього витвору, зокрема церкви, є насамперед духовна потреба, особлива техніка і вільна творчість, які дають цьому витвору ціль, форму і зміст. Ціль прийшла ззовні, із запровадженням християнства, форма зумовлена традицією і впливами мурованого будівництва, які трансформувалися залежно від технічних можливостей і народних традицій, а зміст — власний, оригінальний, є проявом духовного і багатого архітектурно-мистецького таланту українського народу.

В 1960-ті роки відлига в політичному житті СРСР дала можливість дальших студій над дерев'яною українською церковною архітектурою. Тоді з'явилася фундаментальна праця П. Юрченка «Дерев'яна архітектура України» [12], в якій висвітлено основні етапи її розвитку, регіональні особливості та роль дерев'яної архітектури у формуванні мурованої. У 1968 р. вийшла книга Г. Н. Логвина «По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки» [3]. У кожному з розділів цієї книги автор наводить приклади й аналізує кращі зразки дерев'яної архітектури.

В часи незалежної України дерев'яне сакральне будівництво почали досліджувати з середини 90-х років. Тоді вийшла праця І. Могитича «Нариси архітектури української церкви» [4], Р. Сулика «Перлини дерев'яної архітектури Бойківщини (з альбомів М. Драгана)» [8], в яких автори виклали своє бачення церковного будівництва у Західній Україні. Декілька книжок видав В. Слободян, зокрема, «Жовківщина» (в 5 т., т. 5 Историко-архітектурний нарис церков) [6]; «Церкви України: Перемиська єпархія» [7]. В останній автор навів дані щодо часу будівництва, реконструкцій, стану церков та про втрати окремих з них.

Всі ці видання присвячені дослідженню певних груп церков. Систематизація та класифікація дерев'яних церков проведена за об'ємно-планувальною, стильовою та етнографічною ознаками. Свій внесок у розробку методик дослідження, а також в удосконалення типології українських дерев'яних церков зробив український архітектор і вчений Я. М. Тарас. Він видав низку праць, серед яких — монографія «Сакральна дерев'яна архітектура українців Карпат: культурно-традиційний аспект» [9]. У своїх працях вчений, аналізуючи дерев'яну сакральну спадщину, висвітлив нові її аспекти: духовність нашого народу, етнокультурні наслідки голодомору, містобудівельний аспект, просторову орієнтацію церков, вибір місця та дерева для будівництва, вплив вітру, генезу верху церкви та його значення для будівельного мистецтва, генезу та розвиток хрещатої церкви, конструктивні типи дерев'яних церков та технології їх спорудження, стан та завдання історичних досліджень, а також розробив методики досліджень.

Дослідження української сакральної дерев'яної архітектури не втрачає своєї актуальності й тепер. Попередні дослідження визначались фахом дослідника, його ідеологічними настановами, мали часто політичне забарвлення, а тому іноді були вкрай необ'єктивними. Ми мусимо захистити наші вікові історичні досягнення в галузі церковного дерев'яного будівництва від незграбних спроб довести його тісний зв'язок із західноєвропейськими та іншими прототипами, а також ствердити думку, що сакральну архітектуру українців створювали самі українці на своїх етнічних теренах. На сьогодні для встановлення істини дуже важливим є осмислення напрацьованого матеріалу та аналіз гіпотез.

За час свого існування, починаючи з X ст., дерев'яна церква в Україні пережила складну еволюцію. Початково церкви були майже квадратні в плані або мали складнішу конфігурацію, але розмір центрального зрубу завжди залежав від кількості парафіян. Плани зрубів були наближені до квадрата або гранчасті, вівтарний зруб міг бути трапецієвидним. Траплялися також церкви-ротонди. Проте церкви, в яких восьмигранні об'єми встановлювалися на чотиригранні і служили потужними домінантами, також сприймалися як ротонди. Отже, в XI–XIII ст. на теренах України сформувалася і набула загального поширення самобутня архітектурна традиція,

що ґрунтувалася як на місцевих взірцях, так і на синтезі західних і південних зразків, спільних для мурованого і дерев'яного будівництва.

Різноманітною була об'ємно-планова структура дерев'яних храмів. Тризрубні — дахові, одно-, дво- та триверхі; хрещаті — одно-, три- та п'ятиверхі. Розвиток хрещатої церкви відбувався шляхом збільшення кількості зрубів і нарощування їх по висоті. При будові великих храмів збільшувалася кількість зрубів, але зберігалися їхні традиційні розміри. Внутрішній простір храмів був відкритий на всю висоту верхів і освітлювався підбанниками під наметовими чи купольними перекриттями, зведеними над усіма зрубами. При зведенні високих зрубів влаштовували піддашся і опасання.

В Україні до кінця XVIII ст. невід'ємною частиною церковного двору була дзвіниця. Її розташовували так, щоб голос дзвонів без перешкод лунав у докільля. Крім того дзвіниці були багатофункціональні. Їх використовували як господарські (комори на першому ярусі), оборонно-оглядові (галереї), набатно-інформативні (яруси із дзвонами), а передусім релігійні споруди (каплички з галереями на другому ярусі в'їзних дзвіниць). Висота дзвіниць сягала 8-10, а іноді й 25-30 метрів. Сполучення між ярусами здійснювалося внутрішніми або зовнішніми сходами. Дзвіниці, дуже різноманітні за формою та прекрасні у своїй суворій монументальності, вчені вважають нащадками оборонного будівництва.

В кінці XIX — на початку XX ст. відбувається майже повсюдна перебудова церков або їх заміна. Оскільки кількість населення зростала, необхідно було збільшувати місткість церков. Для цього здійснювалася їх реконструкція: збільшували розміри бабинця, прибудовували бічні рамена (крилоси) до центрального зрубу, розширювали вікна і двері, збільшували висоту зрубів, замінювали низькі покриття склепіннями. По всій Україні, згідно з настановами церковної і світської влади, почали перебудовувати існуючі або будувати нові церкви відповідно до опрацьованих зразків, за новими вимогами.

Як на заході, так і на сході України прийнято було будувати дзвіниці біля західної частини бабинця замість окремо стоячих. У деяких випадках їх навіть переміщували впритул до церкви. На території Східної України, яка належала до Росії, розгорнулось будівництво церков за типовими російськими проектами. Зникли

опасання і піддашся, а часто і верхи над бабинцем і вівтарем, стіни обшальовували дошками.

На Закарпатті перебудовувати церкви почали в останній чверті XVIII ст., найчастіше теж за типовими проектами. Над зрубами вівтаря та нави влаштовували склепіння, а над бабинцем — каркасну вежу-дзвіницю, яка домінувала над усією будівлею.

На Лемківщині та в західній Бойківщині високі дзвіниці надбудовували над зрубом бабинця або на каркасі, без опирання на зруб, а над наметовими верхами нави та вівтаря влаштовували барокові завершення. Церкви залишалися переважно триверхими, висота верхів наростала зі сходу на захід, піддашся не розбирались, зруби залишалися відкритими.

Отже, старовинні традиційні форми церков збереглися лише в Галичині. На Бойківщині та Лівобережжі церкви розвивались за рахунок збільшення кількості заломів. Але якщо у бойківських храмах пірамідальні частини і підбанники низенькі, що створює каскад горизонтальних членувань, то на Лівобережжі — дуже високі, що надає цим церквам монументальності.

Більшість збережених дерев'яних церков датується XVIII — початком XX ст., незначна їх кількість походить з XVI–XVIII ст. і лише одиниці сягають XV ст.

У фондах Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів ЛННБ України ім. В. Стефаніка зберігаються гравюри на металі, дереворити, літографії, рисунки із зображенням дерев'яних церков. Автором серії гравюр на металі є Кастан Вінцент Келісінський [14], польський художник і бібліотекар. Найчастіше він працював у техніці офорту, беручи за основу власні рисунки. Будучи дилетантом, тобто не маючи мистецької освіти, Келісінський упродовж всього життя вдосконалював свою фахову майстерність. Сферами його захоплень були історія, пам'ятки мистецтва, етнографія, нумізматики та геральдика. В 30-ті роки XIX ст. він виконав ряд гравюр із зображенням дерев'яних церков, які дають уявлення про їхній тодішній вигляд.

На одній із гравюр Келісінського — дерев'яна церква Успення Пресвятої Богородиці в містечку Радимні (біля м. Перемишля, Польща) збудована на підвищенні, тридільна, покрита двосхилою покрівлею (інв. № 84244). Церква висока, зі зрубів, із вікнами вгорі. Середня частина храму, нава, покрита цибулястою банею, яка

встановлена на восьмигранному сліпому барабані, що, піднімаючись вгору, пересікається зі схилами даху. Баня завершена ліхтарем з маківкою і хрестом. З півдня, впритул до церкви, стоїть дзвіниця, покрита високою грушастою банею, теж з маківкою і хрестом. Дзвіниця набагато нижча за церкву. До вівтарної частини церкви з півдня прибудовано захристію. Із заходу, над входом до церкви, облаштовано невеличкий портик. Церкву зведено в 1741 р.

На іншій гравюрі Келісінського поряд з єврейською школою в містечку Сасів (біля Золочева, Львівщина) на задньому плані зображено невелику однобанну церкву Преображення Господнього з малою вівтарною частиною, збудовану в XVII ст. і перебудовану в 1731 р. (інв. № 20875). Церква з одним верхом над центральною навою колись була найпоширенішим типом української дерев'яної церкви в західних регіонах України. Нава покрита цибулястою банею з ліхтарем і маківкою. Неподалік від церкви — дзвіниця з витягнутою вверх банею і хрестом. Нижню частину церкви на гравюрі заступила житлова забудова.

Серед гравюр Келісінського — зображення п'ятизрубної дерев'яної церкви в селі Старява (Мостиський район, Львівщина) (інв. № 8082, 20763-20766), [7, с. 354, *ил.* 61; 9, с. 26; 10, с. 176]. З архівних записів відомо, що церква в Старяві існувала вже у 1507 р., але невідомо, скільки вона простояла. Церква Воздвиження Чесного Хреста, зображена на гравюрі, була збудована у 1830 р. на місці давньої коштом дідача Юзефа Павліковського. Центральний зруб (нава) покритий цибулястою банею з чітко вираженим ковніром у нижній частині, встановленою на високому восьмигранному барабані і завершеною ліхтарем з маківкою і хрестом. Трансепт і бабинць — рівновисокі. Рамена трансепта покриті трисхилими дахами, а об'єм бабинця — двосхилим, з декоративним причілкою. Вівтар покритий п'ятихилим дахом, що добре видно на рисунку Келісінського (інв. № 10886). У стінах невисокого другого ярусу бабинця і трансепта, а також у барабані є вікна. По всьому периметру облаштовано піддашшя, що спирається на кронштейни з випустів.

Зліва від бабинця, на відстані кількох метрів, — невисока, розширена до низу дзвіниця, покрита наметовою покрівлею. Покрівлі і стіни церкви і дзвіниці вкриті гонтами. Зображена на цій гравюрі церква, має ряд класичних для дерев'яного церковного будівництва

елементів і є багатою по формі, мальовничою. Церква Воздвиження Чесного Хреста згоріла у 1915 р. під час воєнних дій.

На гравюрах Келісінського (інв. № 20771-20773) зображена дерев'яна церква Святого Василя в селі Поздзячі (тепер с. Лешно, Польща) (іл. № 1) [9, с. 26]. Це одноступенчата церква. Квадратний у плані об'єм наві завершений восьмигранним барабаном з цибулястою банею, увінчаною ліхтарем з маківкою і хрестом. У стінах бабинця і наві, а також у барабані є вікна. Два заломі і ковнір під банею, зруб бабинця, покритий двосхилим дахом з причітком, добудований невеликий крилос, покритий односхилим дахом, піддашся, а також випусти на рогах бабинця створюють завершену композиційну цілість. Церква була збудована в 1777 р.

На певній відстані від церкви, перед бабинцем, стоїть дзвіниця, покрита наметом, на якому встановлено хрест. Стіни і покриття церкви і дзвіниці вкриті гонтами.

У фондах ЛННБ України ім. В. Стефаніка зберігається також гравюра Келісінського із зображенням церкви Святого Миколи кінця XVI — початку XVII ст. в селі Буцові, в прикордонному з Польщею регіоні (інв. № 20774), [7, с. 352, іл. 462]. Це невеличка церква. Її головний об'єм досить високий, прямокутний у плані, покритий двосхилим дахом з причітком. У східній частині видно невисокий об'єм вівтаря, також покритого двосхилим дахом. Над церквою височіє невеликий ліхтар з маківкою і хрестом. Гра об'ємів, дашки з заходу і півдня церкви, а також випусти по рогах надають чітку пластику цій невеликій будівлі. Церкву було перебудовано в 1923 р.

З західного боку, неподалік від церкви, стоїть невисока дзвіниця. Вона складається з двох об'ємів, встановлених один на одному, і завершена наметовою покрівлею. Верхній об'єм, підсябиття, — більший у плані і має вертикальні стіни з голосниками, а нижній — форму усіченої піраміди з малим нахилом граней. Своїм виглядом ця дзвіниця нагадує оборонну вежу.

Ще одна гравюра Келісінського — зображення церкви Непорочною зачаття Пресвятої Богородиці, збудованої 1749 р. в с. Шегині (Мостиський район, Львівщина) недалеко від кордону з Польщею (інв. № 20780, 8081), [7, с. 352, іл. 463]. Церква невелика, одноступенчата, двоярусна, із заломом. Нава покрита наметом у вигляді усіченої піраміди із заломом, над яким встановлено баню на ковнірі, завершену

маківкою і хрестом. З півдня видно двоярусний об'єм трансепту з вікном у другому ярусі, покритий трисхилим дахом. Симетрію основного об'єму підтримують дверний проріз входу і вікно в другому ярусі над входом. Церква перестала існувати в кінці XIX ст. З північного заходу від входу в бабинець — дзвіниця, трохи нижча за церкву. За формою вона також нагадує оборонну вежу.

Дуже цікавою з точки зору архітектурної пластики і використання традиційних прийомів будівництва є церква Успення Пресвятої Богородиці в с. Торки на території Польщі (іл. № 2), (інв. № 8094, 8096, 20750-20753), [10, с. 270]. Келісінський зобразив її з південного заходу і з півдня. Церква має великий за висотою і площею об'єм нави зі значно меншими зрубами бабинця і вівтаря. З півдня до нави прилягає невеличкий крилос. Над входом у бабинець нависає об'єм із галереєю, підтримуваний несучою конструкцією з випустів, яка є одночасно декоративним елементом екстер'єру церкви. Покриття бабинця трисхиле, з двома залами, покриття вівтарної частини теж трисхиле. Нава покрита наметом з двома залами, завершеним маківкою і хрестом. У стінах нави — вікна, над нижнім ярусом — піддашся.

З західного боку, недалеко від церкви, — дзвіниця з наметовим верхом і з голосниками в підсябитті, збудована у 1671 р. Конструкція дзвіниці, яка має вигляд оборонної вежі, була дуже поширена в Галичині. Покрівлі і стіни церкви і дзвіниці кожуховані гонтами. Церква збудована приблизно у 1644 р., а у 1926 р. її замінили на муровану.

Стрімкі динамічні форми характерні для церкви Святого Миколи с. Липівці [7, с. 352, іл. 462], що на Лемківщині, зображеній на деревориті (інв. № 49213) художника Т. Журовського (біографічних даних про нього не знайдено) (іл. № 3). На передньому плані, над бабинцем, — струнка, вища за церкву дзвіниця, покрита наметом з маківкою і хрестом. Під покрівлею — обшальоване дошками підсябиття. Над входом у дзвіницю, який одночасно служить входом у церкву через бабинець, — дашок, утворений прямокутною площиною, яка наче вирізана з площини даху, але має менший нахил, ніж дах. На задньому плані видніється односторонній об'єм церкви, покритий наметовим дахом з двома залами, завершений маківкою з хрестом. Покрівлі і стіни вкриті гонтами. Це

одна з найдавніших церков лемківського типу, зведена 1640 р. і розібрана в міжвоєнний період.

Церква Святого Івана Хрестителя у м. Городок біля Львова зображена на деревориті Т. Журовського і зберігається у фондах ЛННБ України ім. В. Стефаника (інв. № 42906-42908). Церква тризрубна, два зруби, які видно на зображенні, покриті шоломовими банями, встановленими на барабанах, завершених маківками з хрестами. Внизу — піддашшя, яке підтримують випусти. У стінах зрубів і в барабанах — вікна. Дахи і стіни церкви покриті гонтами.

Серед робіт Т. Журовського є також рисунок олівцем (інв. № 12335), на якому зображено дерев'яну церкву Успення Пресвятої Богородиці в Княздворі (Коломийський район, Івано-Франківська обл.), яку збудував майстер Дмитро Коструюк у 1864 р. [9, с. 418; 10, с. 78]. Як видно з перспективного зображення, церква — хрещата в плані, п'ятибанна. Над нижнім ярусом облаштовано піддашшя, що спирається на випусти. Над другим ярусом — теж дашок, який є продовженням даху центральної нави й опоясує другий ярус вівтаря, бабинця та двох бічних нав, об'єднуючи їх. Бабинець покритий двосхилим дахом з причілком і дашком над входом. Восьмерики верхів — високі, двоярусні, з високими заломами, покриті видовженими восьмибічними наметовими банями з перехватами внизу. Бані завершені ліхтарями з маківками і хрестами. В стінах другого ярусу по три великі дванадцятисекційні вікна. Над ними, в першому заломі кожного бокового верху, — маленькі вікна. Стіни церкви вище першого ярусу, а також бані покриті гонтами. Княздвірська церква через підпал доценту згоріла на Різдвяні свята 1982 р.

У фондах ЛННБ України ім. В. Стефаника зберігаються також роботи польського художника Олександра Тица (1814–1856) [13], який народився в с. Колбайовичах біля Самбора, навчався у Львові, Франкфурті і Бордо. Малював види Львова, Трускавця, а також портрети. Працював у техніці літографії і видавав свої роботи у видавництвах Піллера й Ауера у Львові. На одній з робіт він у 1854 р. зобразив церкву Святого Миколи у Трускавці (іл. № 4), (інв. № 84763), [7, с. 52, іл. 61; 10, с. 190], яка була збудована в XVII ст. Це тризрубна церква з піддашшям над нижнім ярусом, окремим для кожного зрубу, покрита двосхилими дахами, теж окремими для кожного зрубу. Об'єм вівтаря менший за об'єми бабинця і нави. Над гребенем покрівлі нави — ліхтар з маківкою

і хрестом. Дахи над бабинцем та вівтарем мають торцеві причілки, над якими на гребенях дахів стоять невеликі стовпчики з хрестами. Вхідні двері до церкви — у південних стінах бабинця і нави, а також у західній стіні бабинця.

З заходу, над дорогою, на певній відстані від церкви височіє дзвіниця з голосниками, покрита наметовою покрівлею і завершена хрестом. Об'єм дзвіниці досить громіздкий, стіни — вертикальні, над нижнім ярусом — піддашся. Покрівлі, піддашся, стіни церкви і дзвіниці вкриті гонтами. Церкву розібрали у 1880 р.

На одному з рисунків олівцем польський архітектор і теоретик архітектури Зубжицькі-Сас Ян (1850–1935) [16] зобразив церкву Успення Пресвятої Богородиці в с. Пробіжна, що на Поділлі (Тернопільська обл.) (інв. № 84044). Церква — тризрубна, зруби її покриті двосхилими дахами. Над нижнім ярусом — піддашся з опасанням. При вході в церкву через бабинець — невеликий присінок. Над дахом нави і над причілками бабинця і вівтаря — ліхтарі з маківками і хрестами. Стіни вище нижнього ярусу обшальовані дошками. Час будівництва церкви — приблизно друга половина XVIII ст.

У фондах зберігаються також роботи польського літографаматора Стенчинського Мацея Богуша (1814–1890) [15], який народився в с. Германовичі, у Галичині. Працюючи в техніці літографії, він створив багато гірських пейзажів Татр і Пенін, а також краєвидів рідного краю, серед яких — хромолітографія із зображенням церкви Покрови Пресвятої Богородиці в с. Сокоlecь на Івано-Франківщині. Храм стоїть на кругому рельєфі над Стрипоєю і Дністром (інв. № 84522). Церква тризрубна, найбільший зруб — зруб нави, трохи менший — зруб бабинця, а ще менший — вівтарний. Всі три зруби покриті двосхилими дахами. Над нижнім ярусом — піддашся з опасанням, у другому ярусі видно віконні прорізи. Над гребенем покрівлі нави — ліхтар з маківкою і хрестом. З заходу, недалеко від церкви, — дзвіниця, нижній ярус якої — майже кубічний каркас, тобто відкритий зруб, споруджений з дерев'яних балок, без стін, покритий наметом зі зрізаним верхом, на який встановлено невеликий верхній ярус дзвіниці, також під наметовим дахом, зі шпилем і хрестом. Покрівлі церкви і дзвіниці, а також стіни церкви і верхнього ярусу дзвіниці покриті гонтами.

Також у фондах ЛННБ України ім. В. Стефаника зберігається літографія Андрія Чорпіти (біографічних даних не встановлено).

На літографії (інв. № 75222) зображено з південного боку Михайлівську церкву в с. Біличі Любомльського району на Волині. Церква — тризрубна. Над навою — шоломова баня з ліхтарем, маківкою і хрестом. Перехід з квадратного плану нави до шестигранного плану невисокого підбанника здійснено за допомогою заломів і вітрил. Квадратний зруб бабинця покритий наметовою покрівлею у вигляді зрізаної піраміди, на якій встановлено квадратний у плані підбанник для наметової бані. В стінах підбанника — два віконні прорізи. Вівтарний зруб покритий трисхилою покрівлею. З півдня до вівтаря прибудована захристія, покрита односхилим дахом. Приміщення церкви освітлюється невеликими вікнами. Дахи і бані вкриті гонтами. Вхід у церкву з заходу і з півдня. При вході в бабинець — невеликий присінок. Стіни церкви обшальовані дошками. Церква побудована приблизно у другій половині XVIII–XIX ст.

У фондах бібліотеки зберігаються також дереворити Володимира Січинського — відомого вченого, архітектора і дослідника дерев'яної спадщини України, які він виконав для ілюстрації своєї книги «Дзвіниці і церкви Галицької України XVI–XIX ст.» [5]. На одному з цих дереворитів зображено церкву Святої мучениці Параскеви в с. Грядя біля Львова, на іншому — дзвіницю цієї церкви, ще на іншому — план і розріз церкви (інв. № 81021-81023), [5, рис. 34-37]. Церква — тризрубна, триярусна. Третім ярусом над бабинцем, навою і абсидою служать підбанники, на яких встановлені дзвонясті бані, завершені ліхтарями з маківками, що мають дзвонясту форму, і хрестами. При переході від квадратних планів другого ярусу до восьмигранних планів підбанників влаштовано залом з вітрилами. В стінах другого ярусу і в підбаннику, що над навою, — вікна. До вівтаря, гранчастого ззовні, по боках прибудовано захристії, покриті односхилими дахами. При вході в бабинець — невеликий портал, покритий двосхилим дашком. Стіни другого ярусу і підбанників кожуховані гонтами, нижній зруб має піддашшя і випусти по рогах однакового розміру зверху донизу. Дашки і бані покриті бляхою. Ідеальні пропорції і єдність стилю створюють гармонійну цілість.

Дзвіницю, яка стоїть окремо від церкви і різниться від неї стилістично, найімовірніше, було збудовано набагато раніше, а потім

її лише ремонтували. Будівля дзвіниці досить присадкувата, з піддашшям, покрита наметовим дахом, завершена шпилем із хрестом. Покрівля і піддашшя покриті бляхою, стіни дзвіниці обшальовані дошками, вгорі — голосники. Церква збудована у 1876 р.

Ще один комплект дереворитів цього ж автора представляє перспективне зображення, плани, розрізи і деталі дерев'яної церкви в с. Сихові (тепер — новий житловий район м. Львова) (інв. № 98584-98590), [5, рис. 17-23]. Церква, збудована в 1683 р., збереглася дотепер. Це тризрубна церква. Нава і вівтар мають два яруси. Трисхилий дах над бабинцем стоїть на невеликому зрубі, встановленому на другому ярусі, який утворює третій ярус. Покрівля над бабинцем поєднана з наметовою покрівлею нави, рівновисока з нею. Вівтарна частина теж покрита трисхилим дахом. Над першим ярусом церкви — піддашшя. На рогах і в місцях з'єднання об'ємів — випусти. Дахи і стіни кожуховані гонтами. В стінах другого і третього ярусів — вікна.

На іншому комплекті дереворитів В. Січинського відображено загальний вид, план, розріз і деталі церкви Введення Пресвятої Богородиці в с. Кошелів (Жовківський район на Львівщині) (інв. № 98591-98593, 98643-98645), [5, рис. 24-29; 7, с. 284, іл. 376]. Церква — тризрубна, одноверха. Абсида церкви гранчаста, з прибудованою з півночі захристією. Об'єм абсиди покритий п'ятихилим дахом, захристії — трисхилим, бабинець покритий двохилим дахом з причілкою. Над нижнім ярусом церкви — піддашшя. На рогах і в місцях з'єднання об'ємів — випусти, які збільшуються знизу доверху і є несучою конструкцією піддашшя. Високий зруб нави покритий шоломовою банею, встановленою на восьмигранному невисокому барабані. Перехід від квадратної форми зрубу до восьмигранної форми барабана здійснено за допомогою залому і вітрил. Дахи і бані церкви покриті бляхою, стіни обшальовані дошками. Напис на надпоріжнику вхідних дверей свідчить, що церква збудована у 1750 р. В. Січинський датував її 1738 р., М. Драган — 1708 р. У 1892 р. в церкві покладено нову підлогу, а у 1899 р. замінено гонтові покриття дахів на бляшані. Церква була зачинена протягом 1969–1989 рр. У 1983 р. церкву реставровано.

Ще один комплект дереворитів В. Січинського відображає загальний вид колишньої монастирської дерев'яної Успенської церкви

в с. Топільниця на Бойківщині (інв. № 98634, 98635, 98696, 98697), [5, рис. 62-67; 9, с. 32], розріз цієї церкви і план першого і другого ярусів. На плані — три великі зруби бабинця, нави і вітваря. До нави з двох боків симетрично прилягають два малі зруби крилосів, до вітваря прибудовано прямокутне приміщення захристії. Великі зруби — триярусні, крилосів — двоярусні. По периметру церкви над першим ярусом облаштовано піддашшя. Перший ярус бабинця і нави мають піддашшя з опасаннями, де конструкції піддашшя спочивають на рядах струнких сох. На другому ярусі бабинця — емпора, оточена арковою галереєю. Зруби бабинця і крилосів покриті трисхилими дахами. Над вітварем — восьмигранна шоломова баня, встановлена на високому восьмигранному барабані. Над навою — на квадратному зрубі другого ярусу встановлено об'єм третього ярусу восьмигранної форми, який переходить у також восьмигранний, але сліпий, низький і трохи менший в плані барабан, покритий цибулястою банею з ковніром. Перехід від прямокутних форм зрубів до восьмигранних форм третього ярусу над навою і вітварем здійснюється за допомогою заломів з вітрилами, а від третього ярусу нави до барабана-підбанника — за допомогою заломів. Над банями нави і вітваря встановлені ліхтарі з маківками і хрестами. Бані, дашки і стіни церкви обшиті гонтами. Церква датована 1730 р. Від 1958 р. до 1989 р. церква стояла зачиненою.

Комплект дереворитів В. Січинського (інв. № 98671-98673), виконаний у 1923 р., відображає перспективний вид, розріз і план церкви Святої Параскеви в с. Топільниця (Долішня) на Бойківщині [5, рис. 57-61], збудованої в кінці XVIII ст. Церква тризрубна, з двома невеличкими крилосами з півдня і півночі. До вітварної частини з півночі прилягає захристія. Над нижнім ярусом по периметру облаштовано піддашшя, яке спирається на випуски і накриває об'єми крилосів і захристії, а перед входом до церкви через бабинець — утворює дашок на двох стовпах. Всі три об'єми мають два яруси і покриті наметовими дахами з ліхтарями, маківками і хрестами. Під наметами — заломі. В стінах другого ярусу — вікна. Під наметом бабинця з півдня, заходу і півночі облаштовано галерею на арках. Над другим ярусом бабинця — залом. Приміщення третього ярусу над бабинцем служило дзвіницею. Намети, заломі і піддашшя, а також стіни другого ярусу покриті гонтами. 18 січня 1966 р. церква згоріла.

На одному з дереворитів В. Січинського зображено перспективний вид, розріз і план церкви Усічення голови Івана Хрестителя в с. Старе Село на Львівщині (інв. № 98646-98648), [5, рис. 30-33]. Церква тризрубна, двоярусна. Бабинець і абсида покриті двоххилими дахами з причілками, над якими встановлені хрести. Над навою — шоломова баня на восьмигранному барабані, завершена ліхтарем з маківкою і хрестом. При переході від чотиригранного об'єму нави до восьмигранного об'єму барабана — залом з вітрилами. В стінах другого ярусу — вікна. Над нижнім ярусом — піддашшя з опасанням, що спирається на випустки, які, виступаючи з площини стіни на різну довжину і зменшуючись зверху донизу, утворюють кронштейни. Баня і дахи покриті гонтами, стіни вертикально обшальовані дошками. Церкву збудовано у 1742 р.

До комплекту дереворитів В. Січинського (інв. № 98658-98661) належать розріз, план, фрагмент перспективи з заходу і зображення середньої бані церкви Святої Параскеви в с. Новий Язів (Яворівщина) [5, рис. 43-46; 7, с. 751, іл. 971], збудованої у 1516 р. і відновленої у 1640 р. У 1679 р. церква отримала привілей від короля Яна III Собеського. У 1748 р. її перебудувала дідичка Ратковська. Тоді це була тризрубна церква. Найбільшим є зруб нави, трохи менший — зруб бабинця і ще менший, гранчастий, — зруб вівтаря. Над об'ємами нави і вівтаря — шоломові бані з маківками і хрестами, встановлені на восьмигранних барабанах. При переході від прямокутних форм зрубів нави і вівтаря до восьмигранних форм барабанів облаштовані вітрила. Над гребенем трисхилого даху бабинця, який має два заломки, встановлено хрест. Піддашшя, облаштоване по периметру церкви, спирається на кронштейни з випустків. Стіни церкви вище першого ярусу кожуховані гонтами, покрівлі — з бляхи. У 1820 р. до нави добудовано північне рамено, а у 1826 р. — південне та ризницю до південної стіни вівтаря, що перетворило будівлю на хрещату. Близько 1883 р. церкву помалювали, у 1917 р. наново перекрили дахи і верхи. Після Другої світової війни церква була діючою.

Ще один комплект дереворитів В. Січинського (інв. № 98662-98664) представляє фрагмент, розріз і план церкви Різдва Пресвятої Богородиці в с. Курники (Яворівщина), збудованої в 1616 р. [5, рис. 48-51]. Церква тризрубна. Зруби бабинця і вівтаря — трапецієвидні. Ширина зрубу нави більша за довжину. Покрівлі бабинця

і вівтаря — двосхилі, з невеликими причілками, які піднімаються з площин дахів. Над причілками — невеликі маківки з хрестами. Головна нава покрита наметом з низьким заломом, встановленим на підбаннику, грані якого пересікаються з площинами двосхилого даху. Над наметом — маківка з хрестом. У стінах усіх трьох зрубів — вікна. Довкола церкви — піддашшя, по рогах — випусти.

На дереворитах В. Січинського, виконаних у 1923 р. (інв. № 98666, 98667), зображено план старовинної церкви Святої Трійці «на місті» в с. Потеличі Жовківського району і саму церкву [5, рис. 52-54; 7, с. 451, іл. 578]. Це тризрубна церква, вівтарний зруб якої — гранчастий ззовні, а зруби бабинця і нави — майже квадратні. Над нижнім ярусом — піддашшя з опасанням, яке спирається на сохи. Нава покрита двосхилим дахом з причілками, які піднімаються з площини дашків і є продовженнями західної і східної стін нави. Над гребенем двосхилого даху над навою, перетинаючись з площинами даху, піднімається невелика цибуляста банька з ковніром на восьмигранному барабані, увінчана хрестом. Бабинець покритий трисхилим дахом, вівтар — п'ятисхилим. До вівтаря з двох сторін симетрично прилягають невеликі захристії, покриті дахами, які є продовженням піддашшя. В стінах другого ярусу, обшальованих дошками, — вікна. Дахи, дашки і піддашшя покриті гонтами. Церква була збудована у 1593 р., хоча перші згадки про неї походять з 1564–1565 рр. У 1777 р. вона була перебудована на польський римо-католицький костел, оскільки останній, збудований у XV ст., згорів. Але вже в кінці XVIII — на початку XIX ст. церкву знову повернули греко-католицькій громаді. Її відреставрував майстер Кароль Тронікер. У 1937 р. її розібрали. Поряд з церквою збереглася дерев'яна стовпова дзвіниця, завершена високим чотирибічним наметом, збудована у 1593 р.

У фондах ЛННБ України ім. В. Стефаніка зберігається збірка творів мистецтва, яку бібліотеці подарувало подружжя українських меценатів Іванна і Мар'ян Коці. Серед графічних робіт є лінорити Мирона Білинського (1914–1984), відомого графіка і гравера [2, с. 42-46]. Він створив також проекти марок табірної пошти, виконав низку дереворізних ілюстрацій до українських пісень, ряд екслібрисів.

На лінориті М. Білинського під назвою «Лемківська церква» [2, с. 43], (інв. № 1193), виконаному у 1947 р., зображено триверху

церкву з високою дзвіницею над бабинцем. Позаду дзвіниці є два зруби: нави і абсиди. Абсида одноярусна, покрита трисхилим дахом з маківкою і хрестом. Нава триярусна, де яруси, які зменшуються в плані від нижнього до верхнього, покриті чотирихилими дахами у вигляді зрізаних пірамід, сприймаються як заломи. Нава завершена невеликою банькою з ліхтарем, маківкою і хрестом. В південній стіні нижнього ярусу нави видно велике вікно. Висока стовпова дзвіниця над бабинцем має підсябиття з голосниками, покрита вона чотирихилим наметом і завершена також малою банькою з ліхтарем, маківкою і хрестом. При вході в дзвіницю облаштовано невеликий портик з дашком у вигляді зрізаного півконуса. В південній стіні дзвіниці — маленьке вікно. Покриття бань, дахів, дашків і стін виконане гонтами. Це церква Святого Якова в с. Поворознику, збудована 1600 р. і перенесена на нове місце у цьому ж селі та перебудована в 1814 р.

На іншому лінориті цього ж автора, підписаному «Сільська церква» [2, с. 44], (інв. № 1191), створеному у 1947 р., зображена багатоярусна церква з піддашшям на випустах, покрита восьмигранними цибулястими банями з дуже виразними ковнірами, завершеними ліхтарями з маківками і хрестами. Переходи від нижчих ярусів до вищих відбуваються за рахунок заломів. Перед входом у бабинець піддашшя спирається на стовпи, утворюючи дашок. Над входом у бабинець — подвійне вікно. Піддашшя, дашки і стіни церкви покриті гонтами. Це церква Святого Дмитрія в П'ятковій Руській (Польща), збудована в 1732 р. Така церква з багатьма горизонтальними членуваннями характерна для регіону Бойківщини.

У фондах ЛННБ України ім. В. Стефаніка зберігається ще один лінорит М. Білинського під назвою «Бойківська церква» [2, с. 46], (інв. № 1192), виконаний у 1947 р. На передньому плані — широка брама для в'їзду на церковне подвір'я, поряд — хвіртка. Брама, хвіртка і паркан, що оточує церковне подвір'я, покриті зверху горизонтальними двосхилими дашками. Церква тризрубна і трибанна. Цибулясті бані з виразними ковнірами, завершені ліхтарями і маківками, стоять на високих восьмигранних барабанах, які встановлені на квадратних зрубках другого ярусу. При переході від квадратної форми другого ярусу до восьмигранної форми барабана — залом з вітрилами. Двосхилий дах над входом у бабинець, який переходить у піддашшя, спереду має причілок з хрестом.

Кожний зруб має окреме піддашся. В другому ярусі церкви і в підбаннику є вікна. Стіни, дашки і піддашся покриті гонтами.

До теми української сакральної архітектури звертались і молоді українські художники. У фондах ЛННБ України ім. В. Стефаника зберігається збірка ліноритів Андрія Тирпича, в якій є декілька робіт на цю тему. Автор народився у 1965 р., закінчив Львівську академію мистецтв. Серед його вчителів — Мирон Яців та Роман Кецало. Роботи з зображенням дерев'яних церков і дзвіниць з'явилися на хвилі протесту української молоді з «Товариства Лева» проти будівництва дамби біля села Сопіт Сколівського району в кінці 80-х — на початку 90-х років ХХ ст. Було заплановано затопити велику територію цього району з відселенням кількох дуже перспективних для розвитку зеленого туризму сіл. Вся інфраструктура, разом із сакральними, житловими та іншими будівлями була приречена на загибель, а курорти з цілющими мінеральними водами, гірським кліматом і мальовничими ландшафтами мали перетворитися на об'єкти атомної енергетики.

На лінориті з серії «Місія» (інв. № 93770) зображено дерев'яну двозрубну тридільну церкву в с. Рибник, збудовану 1864 р., покриту двосхилими дахами, завершеними ліхтарями з маківками і хрестами над бабинцем, навою і вівтарем. До абсиди прибудовано з півночі маленьку захристію, покриту трисхилим дахом. Спільний зруб бабинця і нави має два яруси, вікна в другому ярусі від півночі і причілок над входом у бабинець. Над першим ярусом — піддашся на випустах. Двері входу у бабинець мають масивний одвірок.

На ліногравюрі (інв. № 93767) з цієї ж серії зображено дерев'яну дзвіницю з вертикальними стінами в с. Довге. Дзвіниця двоярусна, покрита чотирихилим наметом з маківкою і хрестом. Нижній ярус — високий, має піддашся на випустах, а також випусти по рогах. В другому ярусі, під дахом, що набагато виступає поза межі стін, — галерея по периметру. Стіни, піддашся і дах обшиті гонтами.

На ще одній ліногравюрі, виконаній у 1992 р. (інв. № 93769), зображено дерев'яну дзвіницю з вертикальними стінами, двоярусну, покриту чотирихилим наметом, з галереєю у другому ярусі і піддашсям на випустах над першим ярусом. В стіні першого ярусу — вікно. Покрівля, дашки і стіни дзвіниці покриті гонтами.

На розглянутих графічних роботах з фондів бібліотеки зображено дерев'яні церкви здебільшого із західного регіону України, зокрема

галицьких, бойківських і лемківських, і лише поодинокі — з Поділля чи Волині. Побудовані вони переважно у XVIII–XIX ст. Більшість цих церков тризрубні, одно- чи триверхі або п'ятизрубні, з банястими чи наметовими верхами. Зрубні конструкції складаються з горизонтальних балок, які схрещуються по рогах і, входячи один в одного, утворюють «замки», що є декоративною прикрасою будівлі. Іноді зрубини, виходячи за межі з'єднань, утворюють випуски, які збільшуються по довжині знизу доверху. Така конструкція служить не тільки декором, а й виконує несучу функцію, тобто підтримує піддашшя. Стіни церков кожухували гонтами вище першого ярусу. Трапляються також каркасні церкви, коли об'єм складається із стовпів, прогонів і підкосів, обшитих дошками. У деяких дзвіницях каркаси залишають необшитими. Конструкції дахів, дашків і бань — крокви і лати — покриті переважно гонтами, лише іноді в церквах, що належать до пізнішого періоду, — бляхою. При входах до церков — масивні одвірки з широкими лиштвами або невеликі портики, накриті двосхилими дашками. Вікна, як правило, розміщені в другому і третьому ярусах або в причілках. Бані — цибулясті, шоломові, дзвонясті, встановлені на восьмириках, завершували світловими ліхтарями з маківками (невеличкими баньками) і хрестами. Церкви Лемківщини і Західної Бойківщини XIX ст. дуже часто мають барокові завершення.

Якщо окремо розглянути дзвіниці, які здебільшого стоять з заходу, недалеко від входу до церкви, то можна помітити, що їх архітектура дуже часто відрізняється від архітектури церков. Отже, можна припустити, що церкви в міру їх старіння і знищення періодично перебудовували, збільшували, покращували, тоді як дзвіниці залишали ті самі, час від часу ремонтуючи їх. Отже, розвиток архітектури церков відбувався більш динамічно, ніж розвиток архітектури дзвіниць.

Проникнення художніх форм з європейських історичних стилів мурованої архітектури не було настільки істотним, щоб перешкодити застосуванню власних засобів художнього формування, оригінальних і творчих. Радше історично сформована архітектура дерев'яної церкви впливала на архітектуру муровану. Лише бароко проявився в декоративних елементах церков і в живописному трактуванні їх форм, перекомпоновав ці форми з позиції ефектів світла і тіні (восьмирики і ліхтарі), пристосовуючись до художніх і конструктивних вимог.

Українській дерев'яній сакральній архітектурі властива сувора симетрія компонування зрубів у плані, ясна координація верхів, спільність будівельної техніки та конструкцій, а також наявність опасань і піддашшя, прорізів для поєднання всіх приміщень храму та заломів у верхах. Різняться вони лише пропорційним ладом, ритмом та енергією розгортання об'ємів, а також співвідношенням складових частин заломів.

Регіональні відмінності, зумовлені соціально-економічними і політичними умовами, проявились лише наприкінці XVIII — на початку XIX ст.

Архітектурні конструктивні рішення дерев'яних церков не виходять за межі етнічних уявлень про будівлю церкви. Українська дерев'яна сакральна архітектура хоч і має деякі спільні риси з архітектурними формами інших народів, однак впродовж віків набула етнічної самобутності, витворила власні національні форми і стала ознакою української ідентичності.

Іл. № 1. Келісінський К. В. Церква Святого Василя в с. Поздяч (тепер Лешно) на території Польщі, збудована 1777 р.
Гравюра на металі. 1935 р. (Інв. № 20771-20773)

Ил. № 2. Келісінський К. В. Церква Успення Пресвятої Богородиці в с. Торки на території Польщі, збудована 1644 р. Гравюра на металі. 1938 р. (Инв. № 8094, 8096, 20750-20753)

Ил. № 3. Журовський Т. Церква Св. Миколи в с. Липівці на Лемківщині, збудована 1640 р. Дереворит. Перша половина XX ст. (Инв. № 49213)

Іл. № 4. Тиц О. Церква Св. Миколи в Трускавці, збудована в XVII ст.
Літографія. 1854 р. (Інв. № 84763)

1. Драган М. Українські дерев'яні церкви. Генеза і розвій форм : в 2 ч. / Д-р Михайло Драган ; НМ у Львові. — Львів, 1937. — Ч. 1 : Текст. — XVI, 159 с. ; Ч. 2 : Ілюстрації. — XII, 135 с. ; 2 табл.
2. Купчинська Л. Українські меценати Іванна і Мар'ян Коці: Подарована колекція творів мистецтва XVIII–XX століть: каталог / Лариса Купчинська. — Львів, 2011. — 312 с., 125 кол. іл.
3. Логвин Г. Н. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки / Г. Н. Логвин. — Київ : Мистецтво, 1968. — 463 с.
4. Могитич І. Нариси архітектури української церкви / Іван Могитич. — Львів, 1995. — 48 с.
5. Січинський В. Дзвіниці і церкви Галицької України XVI–XIX ст. / Володимир Січинський. — Львів, 1925. — 52 с. ; LVI табл. ; 133 рис.
6. Слободян В. Жовківщина : в 5 т. / Василь Слободян. — Жовква ; Львів ; Балтимор : Ін-т українознавства НАН України, 1998. — Т. 5 : Історико-архітектурний нарис церков. — 186 с.

7. Слободян В. Церкви України: Перемиська єпархія / Василь Слободян. — Львів : НТШ у Львові, Ін-т українознавства НАН України, Фундація енциклопедії України в Торонто, 1998. — 863 с. : 974 іл.
8. Сулик Р. Перлини дерев'яної архітектури Бойківщини (з альбомів М. Драгана) / Роман Сулик. — Львів : Ін-т українознавства НАН України, 1995. — 113 с.
9. Тарас Я. Сакральна дерев'яна архітектура українців Карпат: культурно-традиційний аспект / Ярослав Тарас. — Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2007. — 639 с.
10. Царик З. 100 втрачених дерев'яних церков Західної України / Зиновій Царик, Михайло Царик. — Львів : Ліга-Прес, 2004. — 300 с.
11. Щербаківський Д. Українські дерев'яні церкви. Короткий огляд розробки питання / Данило Щербаківський // Збірник секції мистецтв Українського наукового товариства в Києві. — Київ, 1921. — Зб. 1. — С. 80-102.
12. Юрченко П. Г. Дерев'яна архітектура України / П. Г. Юрченко. — Київ : Будівельник, 1970. — 192 с. : 98 іл.
13. Batowski Z. Titz (Tyc), Aleksander / Z. Batowski // Thieme U. Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart : in 37 B. / begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker. — Leipzig : Verlag von E. A. Seemann, 1939. — B. XXXIII : Theodotos-Urlaub. — S. 227.
14. Derwojed J. Kielisiński Kajetan Wincenty / J. Derwojed // Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających: Malarze, rzeźbjarze, graficy / pod. red. J. M. Białostockiej, J. Derwojeda. — Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Wyd-wo Polskiej akademii nauk, 1979. — T. III : H-Ki. — S. 404-407.
15. Z. B. Stęczyński, Zygmunt Bogusz / Z. B. // Thieme U. Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart : in 37 B. / begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker. — Leipzig : Verlag von E. A. Seemann, 1937. — B. XXXI : Siemering-Stephens. — S. 506.
16. Zubrzycki — Sas Jan // Wielka encyclopedia PWN / red. naczelny Jan Wojnowski. — Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2005. — T. 30 : Woźnicko-Wieluńska Wyżyna – Żywnowski. — S. 447.